

Janusz Łukaszyński

WARTOŚCI INTERPERSONALNE A WSPÓŁDZIAŁANIE

Ze społeczno-kulturowego punktu widzenia rola wartości jest trudna do przecenienia, dość wspomnieć, że stanowią one o naszej tożsamości i naszym stylu życia, wpływają na sposoby zaspokajania potrzeb i popędów, są punktem odniesienia dla oceny zachowań, są jednym z podstawowych warunków konstytuujących zbiorowe formy życia – od małej grupy społecznej, poprzez system społeczny organizacji gospodarczych, na narodach i społecznych organizmach ponadnarodowych kończąc.

Istnieje wiele różnorodnych definicji wartości. Przytoczę jedną z nich: wartość „to dowolny przedmiot materialny lub idealny, idea lub instytucja, przedmiot rzeczywisty lub wyimaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus” [Szczepański 1970].

Problem wartości można rozpatrywać z różnych punktów widzenia, a jednym z nich jest proces współdziałania.

Współdziałanie jest działaniem zbiorowym, zależnym i zgodnym, „powstaje na gruncie styczności społecznej, gdy partnerzy (jednostki, grupy, instytucje), uświadamiając sobie możliwość podziału czynności w realizacji zadań częściowych, stwierdzają analogiczne dążenia u partnera” [Szczepański 1970, s. 479]. Aby mogło dojść do tego rodzaju aktywności społecznej, musi być spełnionych wiele warunków, z jednej strony są to warunki umożliwiające współdziałanie [Szczepański 1970]:

- stałe kanały komunikacyjne między partnerami,
- wspólny język,
- wzajemna znajomość partnerów,
- zaufanie do obustronnej lojalności.

Z drugiej strony są to warunki prakseologiczne:

- odpowiedni dobór środków do osiągnięcia zamierzonych celów,
- kryteria utylitarne, tzn. przydatność, celowość, skuteczność i gospodarność,
- zasady sprawnościowe: integracja, koordynacja, hierarchia i informacja [Kotarbiński 1973, s. 202-238].

Z punktu widzenia skuteczności współdziałania, rozumianej jako umiejętność wyboru właściwych celów, zasadniczym problemem stają się pytania o to, jak taki

cel poszukiwać i w jaki sposób koncentrować na nim posiadane zasoby i wysiłki [Penc 1997, s. 58]. Równie ważną kwestią jest integracja współdziałających, wiadomo bowiem, że zespoły dobrze zintegrowane osiągają lepsze wyniki. Jednym z warunków prawidłowego przebiegu integracji jest akceptacja wspólnych systemów norm, ocen i wartości¹, co nie musi wykluczać aksjologicznego pluralizmu.

Racjonalny wybór celu współdziałania powinien opierać się na wiedzy naukowej i być rezultatem procesu decyzyjnego, obejmującego logicznie powiązaną grupę operacji myślowych, uporządkowanych w odpowiedniej kolejności i umożliwiających ocenę sytuacji decyzyjnej, określenie warunków rozwiązywania problemów, a także wybór najkorzystniejszego wariantu [Penc 1997, s. 128]. W praktyce problem jest o wiele bardziej złożony, gdyż cele ludzkich dążeń zależą od psychologiczno-regulacyjnych funkcji wartości, a te nie poddają się łatwo racjonalnej dyskusji².

Najszerzej zakrojone, międzynarodowe badania nad wartościami zostały przeprowadzone przez S. Schwartza w 20 krajach. W Polsce badania te prowadziła M. Jarymowicz [Wojciszke 2002, s. 179]. Pomiaru wartości można dokonać także innymi metodami, np. za pomocą skali wartości (*value survey*) Rokeacha, zaadaptowanej do polskich warunków formie E-4, której autorem jest P. Brzozowski [*Polska wersja...* 1986]. Skala służy do pomiaru wartości podmiotowych, które można przypisać do konkretnej osoby, grupy czy narodu, i odsyła jednocześnie do najważniejszych celów życiowych człowieka oraz najogólniejszych sposobów ich osiągania.

Wartości, zdaniem M. Rokeacha, tworzą systemy położone blisko centrum systemu przekonań (*belief system*), a będąc przekonaniami preskryptywnymi i proskryptywnymi, orzekają o obiekcie przekonania, czy jest pożądany, czy niepożądany. Innymi słowy, „wartość jest trwałym przekonaniem, że określony sposób postępowania lub ostateczny stan egzystencji jest osobiście lub społecznie preferowany w stosunku do alternatywnego sposobu postępowania lub ostatecznego stanu egzystencji” [Rokeach 1973, s. 5] (cyt. za pracą Brzozowskiego [*Polska wersja...* 1986, s. 529]). Wartości tworzą przy tym systemy wzdłuż kontinuum względnej ważności, co sprawia trudności w próbach ich przeorganizowywania.

Istotne z punktu widzenia procesu współdziałania jest leżące u podstaw skali założenie Rokeacha, że ogólna liczba wartości cenionych przez jednostkę może być sprowadzona do kilkudziesięciu. Co więcej, wszyscy ludzie, niezależnie od miejsca i czasu, w którym żyją, cenią te same wartości, chociaż w niejednakowym stopniu³. Cenią te same wartości m.in. dlatego, że łączy ich przynależność do tego samego gatunku biologicznego, co pociąga za sobą konieczność zaspokajania tych samych potrzeb (przynajmniej podstawowych). Wprawdzie sposoby zaspokajania

¹ Patrz hasło „integracja” w: [Nowa encyklopedia... 1998].

² Szerzej na ten temat [Jarco 2002, s. 176-177; Kalita 1995, s. 226-256].

³ Píše o tym Brzozowski [*Polska wersja...* 1986, s. 529].

potrzeb, hierarchie wartości, modele i wzory zachowania są regulowane przez mechanizmy kultur, w których żyją poszczególni ludzie, to jednak kultury te podlegają procesom dyfuzyjnym o charakterze globalnym, powstałym w wyniku przemieszczania się ludzi, idei, narzędzi, surowców, kapitału finansowego itp. Fakt ten sprawia, że mimo wspomnianych trudności w sporach o wartości, zarówno wybór celów współdziałania, jak i integracja współdziałających są w ogóle możliwe i realne. Istnieją dwie podstawowe grupy wartości: wartości ostateczne – *terminal values* (WO), takie jak: zbawienie duszy, życie wieczne, i wartości instrumentalne – *instrumental values* (WI). Na te ostatnie składają się wartości moralne i kompetencyjne, a więc te wartości, których respektowanie sprzyja brakowi konfliktów i przynajmniej poprawnemu charakterowi stosunków interpersonalnych. W obu grupach można wyróżnić wartości interpersonalne (*interpersonal values*), takie jak: bezpieczeństwo rodziny, pokój na świecie, równość, uznanie społeczne, pomocniczość, uprzejmość itp.

Autor postanowił sprawdzić, jak wartości ogólnoludzkie i instrumentalne są rangowane w badanej grupie respondentów. Losowanie badanej grupy odbyło się metodą „według wygody” (*convenience sampling*)⁴. Badania zostały przeprowadzone w kilku grupach w Wałbrzychu i we Wrocławiu, z zachowaniem anonimowości respondentów. Przy tego rodzaju metodach doboru badanych osób zwykle korzysta się z uprzejmości uczniów lub studentów, tak też zrobiono. Ankiety wypełniło 299 respondentów rekrutujących się spośród studentów dziennych i zaocznych.

W badaniach przyjęto następujące hipotezy:

1. Można przypuszczać, że respondenci z badanej grupy wysoko w obu hierarchiach (WO i WI) umieszczą wartości interpersonalne. Przypuszczenie to można wysunąć na podstawie opinii, że w odróżnieniu od „wysoce indywidualistycznych kultur” USA czy Wielkiej Brytanii [Murdoch 1999, s. 56], kultura Polska należy do „kultur kolektywistycznych”.

2. Można przypuszczać, że ujawnią się różnice rozbieżności rangowania różnych wartości.

W celu sprawdzenia postawionych hipotez przeprowadzono sondaż, dzięki któremu zamierzano uzyskać odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie jest miejsce wartości interpersonalnych w hierarchii wartości ogólnoludzkich i instrumentalnych w badanej grupie respondentów?

2. Jaka jest rozbieżność w rangowaniu poszczególnych wartości w badanej grupie respondentów?

⁴ Metoda ta jest zwykle stosowana w sytuacji skromnego budżetu lub jego braku, a także „w przypadku eksperymentów, do których badacz potrzebuje próby reprezentatywnej pod względem pewnych wybranych cech zależnych, aby móc kontrolować wpływ różnych czynników na te cechy” oraz formułować hipotezy do przyszłych badań, a z takim przypadkiem mamy do czynienia w prezentowanych badaniach. Por. [Kowal 1998].

W naukach społecznych przyjmuje się, że zjawiska ze sfery świadomości społecznej są warunkowane materialnymi warunkami i doświadczeniami życiowymi, strukturą społeczną, instytucjami społecznymi i religijnymi⁵, dlatego też wśród respondentów znalazły się osoby mieszkające na wsi i w małych miasteczkach (do 10 tys. mieszkańców) oraz osoby z większych miast, w tym z miast o względnie bogatej infrastrukturze kulturalnej i akademickiej. Respondentami byli przedstawiciele obu płci, 154 osoby po liceach ogólnokształcących i 145 osób z innych szkół maturalnych.

Sondaż przeprowadzono za pomocą standaryzowanego kwestionariusza (ankiety) w październiku 2002 r. i w marcu 2003 r. Ankieta zawierała pytania metryczkowe oraz test, który przygotowano na podstawie gotowej skali wartości Rokeacha w wersji E-4 opracowanej przez P. Brzozowskiego [*Polska wersja...* 1986]. Zadaniem respondentów było uporządkowanie dwóch list wartości (ogólnoludzkich – WO – i instrumentalnych – WI). Kierując się ważnością, jaką mają dla nich poszczególne wartości, respondenci musieli przypisać każdej wartości inną rangę w taki sposób, aby w efekcie otrzymać uporządkowane hierarchie wartości WO i WI (w skali od najważniejszej „1” do najmniej ważnej „18”).

Przed opracowaniem statystycznym kwestionariusze zostały zweryfikowane pod względem formalnym, sprawdzono m.in. czytelność, kompletność i niesprzeczność otrzymanych odpowiedzi. W ten sposób zredukowano zgromadzony materiał, a następnie poddano go opracowaniu za pomocą pakietu statystycznego STATISTICA dla WINDOWS⁶.

Określenie podstawowych parametrów statystycznych (tab. 1 i tab. 2) dla każdej zmiennej, takich jak: wartość najmniejsza (Min.) i największa (Max), średnia arytmetyczna ($\bar{x}$), mediana (Me) i odchylenie standardowe (Sx) pozwoliło na określenie hierarchii wartości WO i WI w badanej grupie respondentów (rys. 1-2), a w konsekwencji – na odpowiedź na pytanie o miejsce wartości interpersonalnych w hierarchii wartości ogólnoludzkich i instrumentalnych.

„W społeczeństwie polskim ważna jest rodzina” [Murdoch 1999, s. 81] – teza ta została potwierdzona w prezentowanym sondażu. Zgodnie z danymi z tab. 1 i rys. 1, bezpieczeństwo rodziny – troska o najbliższych (B) – jest dla respondentów z badanej grupy najwyżej cenioną wartością WO. Pozostałe badane w sondażu wartości interpersonalne zajęły odpowiednio: pokój na świecie – świat wolny od wojny i konfliktu (H) – miejsce 13; równość – braterstwo, jednakowe szanse dla wszystkich (L) – miejsce 15; uznanie społeczne – poważanie, podziw (O) – miejsce 14; bezpieczeństwo narodowe – zabezpieczenie przed napaścią (A) – miej-

⁵ Odmienne stanowisko prezentował Le Bon, który twierdził, że instytucje społeczne są rzeczową emanacją cech psychologicznych danego narodu.

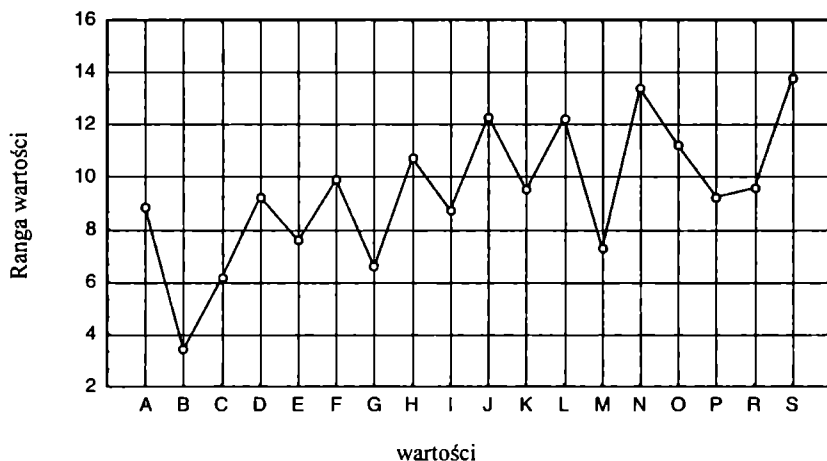
⁶ Przy tym nie podjęto problematyki wnioskowań statystycznych, co będzie przedmiotem osobnego opracowania.

sce 7; dojrzała miłość – bliskość seksualna i duchowa (C) – miejsce 2 oraz poczucie dokonania – wniesienie trwałego wkładu (F) – miejsce 12 na skali WO.

Tabela 1. Podstawowe parametry statystyczne WO

Wyszczególnienie	$\bar{x}$	Me	Min.	Max	Sx
(A) Bezpieczeństwo narodowe (zabezpieczenie przed napaścią)	8,81690	9,00000	1,000000	18,00000	6,041073
(B) Bezpieczeństwo rodziny (troska o najbliższych)	3,42254	2,00000	1,000000	18,00000	3,596276
(C) Dojrzała miłość (bliskość seksualna i duchowa)	6,14085	5,00000	1,000000	16,00000	4,523891
(D) Dostatnie życie (dobrobyt)	9,23944	9,00000	1,000000	18,00000	5,431298
(E) Mądrość (dojrzałe rozumienie życia)	7,57746	7,00000	2,000000	18,00000	4,214472
(F) Poczucie dokonania (wniesienie trwałego wkładu)	9,88732	11,00000	1,000000	17,00000	4,773586
(G) Poczucie własnej godności (samopoważanie)	6,57746	6,00000	1,000000	17,00000	3,782146
(H) Pokój na świecie (świat wolny od wojny i konfliktu)	10,70000	12,00000	1,000000	18,00000	5,398202
(I) Prawdziwa przyjaźń (bliskie koleżeństwo)	8,73239	8,00000	1,000000	17,00000	3,913193
(J) Przyjemność (miłe uczucia, brak nadmiernego pośpiechu)	12,28125	13,50000	2,000000	18,00000	3,977990
(K) Równowaga wewnętrzna (brak konfliktów wewnętrznych)	9,50704	9,00000	2,000000	18,00000	3,934729
(L) Równość (braterstwo, jednakowe szanse dla wszystkich)	12,22857	12,00000	1,000000	18,00000	3,531110
(M) Szczęście (radość, zadowolenie)	7,30000	7,00000	1,000000	17,00000	4,447276
(N) Świat piękna (piękno natury i sztuki)	13,36620	15,00000	1,000000	18,00000	4,296974
(O) Uznanie społeczne (poważanie, podziw)	11,18571	12,00000	1,000000	18,00000	4,195556
(P) Wolność (niezależność osobista, wolność wyboru)	9,23944	9,00000	1,000000	18,00000	4,230720
(R) Zbawienie (zbawienie duszy, życie wieczne)	9,57746	10,00000	1,000000	18,00000	5,766063
(S) Życie pełne wrażeń (podniecające, aktywne)	13,74648	15,00000	1,000000	18,00000	4,426280

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 1. Hierarchia wartości WO w odniesieniu do wartości opisanych w tab. 1

Źródło: opracowanie własne.

Dwa pierwsze miejsca na skali WO zajmują wartości uznane przez autora za interpersonalne, ale aż 4 z 7 wymienionych wartości zajmują miejsca powyżej 11 w 18-stopniowej skali. Jeżeli dodatkowo weźmiemy pod uwagę fakt, że równość (L) zajmuje dopiero 15 miejsce na tej skali, to trudno jest przyjąć, że hipoteza pierwsza („można przypuszczać, że respondenci z badanej grupy wysoko w obu hierarchiach WO i WI umieszczą wartości interpersonalne”) została potwierdzona.

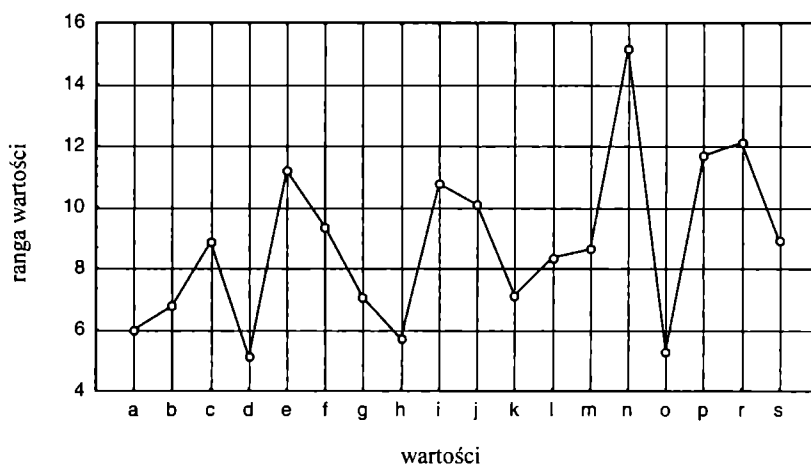
Wartości interpersonalne ze skali WI (tab. 2 i rys. 2) zajęły odpowiednio miejsca: pomocniczy – pomagający, niosący pomoc (m) – miejsce 9; uprzejmość – życzliwy, grzeczny wobec innych (p) – miejsce 16; kochający – czuły, delikatny (d) – miejsce 1; odpowiedzialny – niezawodny, rzetelny (h) miejsce 3; uczciwy – niezdolny do oszustwa, szczerzy, prawdomówny (o) – miejsce 2; wybaczący – gotowy do wybaczenia innym (s) – miejsce 11; posłuszny – wypełniający polecenia, pełen szacunku (n) – miejsce 18. Na skali WI pierwsze trzy miejsca zajmują wartości uznane za interpersonalne. Ciekawe jest to, że respondenci wyżej cenią uczciwość (o) i delikatność (d) niż odpowiedzialność – niezawodność, rzetelność (h). Niepokojące jest zaś to, że uprzejmość – życzliwość i grzeczność wobec innych (p) znalazła się dopiero na 16 miejscu skali WI. Wyniki z tej skali również nie potwierdzają hipotezy 1.

Aby odpowiedzieć na pytanie drugie o rozbieżność w rangowaniu poszczególnych wartości w badanej grupie respondentów, przeanalizowano wielkości odchylenia standardowego (S_x) dla poszczególnych zmiennych i średniej arytmetycznej ($\bar{x}$) dla obu skal WO i WI. Jak pokazują dane w tab. 1 i 2, wielkości odchylenia standardowego na skali WI wahają się w granicach od 3,283 do 4,942 i są mniejsze niż na skali WO, gdzie zawierają się w przedziale od 3,531 do 6,041. Na skali WI najmniejszym odchyleniem standardowym charakteryzują się wartości (p) – uprzejmy (życzliwy, grzeczny wobec innych) – 3,283 oraz wartość (e) – lo-

Tabela 2. Podstawowe parametry statystyczne WI

Wyszczególnienie	$\bar{x}$	Me	Min.	Max	S_x
(a) Ambitny (pracowity z aspiracjami)	6,00000	5,86622	1,000000	17,00000	3,781934
(b) Czysty (zadbany, schludny)	6,76923	6,00000	1,000000	17,00000	4,254952
(c) Intelktualista (inteligentny, myślący)	8,84615	9,50000	2,000000	15,00000	4,182748
(d) Kochający (czuły, delikatny)	5,11538	3,00000	1,000000	16,00000	4,794388
(e) Logiczny (konsekwentny, rozumny)	11,19231	12,00000	3,000000	16,00000	3,464324
(f) Niezależny (niepodporządkowany nikomu, samodzielny)	9,34615	10,00000	2,000000	18,00000	4,782822
(g) Obdarzony wyobraźnią (śmiały, twórczy)	7,03846	5,00000	1,000000	17,00000	4,395277
(h) Odpowiedzialny (niezawodny, rzetelny)	5,69231	5,00000	1,000000	16,00000	4,231021
(i) Odważny (broniący swoich przekonań)	10,76923	11,50000	3,000000	17,00000	3,712764
(j) Opanowany (powściągliwy, zrównoważony)	10,07692	9,00000	2,000000	17,00000	4,417448
(k) O szerokich horyzontach (otwartym umyśle)	7,11538	6,00000	1,000000	18,00000	4,301878
(l) Pogodny (wesoły, niefrasobliwy)	8,34615	8,00000	1,000000	16,00000	4,489475
(m) Pomocny (pomagający, niosący pomoc)	8,61538	8,50000	2,000000	16,00000	3,827029
(n) Posłuszny (wypełniający polecenia, pełen szacunku)	15,15385	16,50000	1,000000	18,00000	3,996922
(o) Uczciwy (niezdolny do oszustwa, szczery, prawdomówny)	5,30769	3,50000	1,000000	17,00000	4,645593
(p) Uprzejmy (życzliwy, grzeczny wobec innych)	11,69231	12,00000	7,000000	18,00000	3,283525
(q) Uzdolniony (o dużych umiejętnościach)	12,11538	12,50000	1,000000	17,00000	3,871195
(r) Wybaczący (gotowy do wybaczenia innym)	8,88462	9,50000	2,000000	17,00000	4,942282

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 2. Hierarchia wartości WI w odniesieniu do wartości opisanych w tab. 2

Źródło: opracowanie własne.

giczny (konsekwentny, rozumny) – 3,464; największym odchyleniem standardowym charakteryzują się wartości (s) – wybaczący (gotowy do wybaczenia innym) – 4,942 – i (d) – kochający (czuły, delikatny) – 4,794. Na skali WO natomiast najmniejszym odchyleniem standardowym charakteryzują się wartości (L) – równość (braterstwo, jednakowe szanse dla wszystkich) – 3,531 oraz wartość (B) bezpieczeństwo rodziny (troska o najbliższych) – 3,596; największym z kolei odchyleniem standardowym charakteryzują się wartości (A) – bezpieczeństwo narodowe (zabezpieczenie przed napaścią) – 6,041 i (R) – zbawienie (zbawienie duszy, życie wieczne) – 5,766. Interesujące w tym zestawieniu może być to, że zarówno równość (L) ze skali WO, jak i uprzejmość (p) ze skali WI mają najmniejsze odchylenia standardowe i jednocześnie zajmują odpowiednio 15 i 16 miejsca w swoich skalach wartości. W świetle tego, co stwierdzono, można przyjąć hipotezę drugą: „można przypuszczać, że ujawnią się różnice rozbieżności rangowania różnych wartości”.

Podsumowując: w obu aspektach skuteczności współdziałania zarówno wybór celu, jak i integracja odsyłają do kwestii wartości. Sondaż potwierdził dominującą pozycję rodziny w systemie wartości ogólnoludzkich respondentów, co jest zgodne z pozycją tej wartości w społeczeństwie polskim. Wartości interpersonalne natomiast w obu prezentowanych skalach WO i WI nie były przez respondentów szczególnie eksponowane.

Na podstawie analizy odchylenia standardowego można wnioskować o istnieniu konsensusu między respondentami. W badanej grupie respondentów dotyczy on wartości prospołecznych, takich jak: uprzejmość, życzliwość, grzeczność wobec innych (wartość (p) na skali WI); wartości intelektualnych: racjonalność, logiczność konsekwencja (wartość (e) na skali WI); wartości liberalnych: równość, jednakowe szanse dla wszystkich (wartość (L) na skali WO) i jednocześnie wartości komunitarystycznych odnoszących się do związków emocjonalnych z najbliższym otoczeniem. Do tych ostatnich można zaliczyć bezpieczeństwo rodziny, troskę o najbliższych (wartość (B) na skali WO).

Ciekawe w tym kontekście jest to, że wśród wartości różnicujących respondentów znalazły się takie wartości, jak: gotowość do wybaczenia innym (wartość (s) na skali WI) i czułość, delikatność (wartość (d) na skali WI), a ponadto bezpieczeństwo narodowe (wartość (A) na skali WO), co można tłumaczyć wzrostem poczucia bezpieczeństwa Polaków w związku z przynależnością do NATO). Wartości różnicujące respondentów są związane z kwestiami zbawienia duszy, życia wiecznego (wartość (R) na skali WO), co wynika z procesów laicyzacji społeczeństwa występujących szczególnie w krajach Unii Europejskiej, ale także w Polsce.

Literatura

- Jarco J., *Spory o prawdę i spory o wartości*, Nauki Humanistyczne nr 7, AE, Wrocław 2002.
 Kalita Z., *Etyka, Antologia tekstów*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995.

-
- Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław 1973.
- Kowal J., *Tanie, lecz trafne badania sondażowe a sukces w zarządzaniu małą firmą*, [w:] *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*, red. S.A. Witkowski, t. IV, „Prace Psychologiczne” XLVII, Wrocław 1998.
- Murdoch A., *Współpraca z cudzoziemcami w firmie*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 1999.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, PWN, Warszawa 1998.
- Penc J., *Decyzje w zarządzaniu*, Kraków 1997.
- Polska wersja Testu Wartości Rokeacha i jej teoretyczne podstawy*, „Przegląd Psychologiczny” 1986, nr 2.
- Rokeach M., *The Nature of Human Values*, New York, 1973.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa 1970.
- Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.

THE INTERPERSONAL VALUES AND THE CO-OPERATION

Summary

Individuality, co-operation between people, integration and the aim of human actions are determined by values. This article presents the interpersonal values of the average students group in the context of the M. Rokeach's test, according to his form E-4.

Janusz Łukaszyński – dr, adiunkt w Katedrze Filozofii i Komunikacji Społecznej Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.